

BÓA *REGISSA*, A SZABIR HUNOK RENDÍTHETETLEN URALKODÓNŐJE¹

SÓLYOM MÁRK

KIVONAT: Az egyetlen név szerint ismert késő ókori sztyeppei uralkodónő, a szabir hun Bóá (Βωα) *regissa* nevét, illetve az asszony életével kapcsolatos történelmi eseményeket mindössze négy középkori görög forrásból tudjuk rekonstruálni. 565 körül Ióánnés Malalas *Világkrónikája* (*Chronographia* XVIII.13), 690 körül Ióánnés Nikiu püspök *Krónikája* (*Chronica* 90.61–65), a IX. század elején Theophanés Confessor *Világkrónikája* (*Chronographia* AM 6020), illetve a XI. század végén Kedrénos *Compendium Historiarum* (Cedr. I.644) című munkája számol be az 520-as években élt, a Keletrómai (Bizánci) Birodalommal szövetséges özvegy uralkodónő harcairól a százszánida perzsák hun szövetségesei ellen. Munkám első felében – a szabir nép történetének rövid áttekintése után – a sztyeppei fejedelemasszony életének ismert eseményeit tárgyalom, majd összehasonlítom Bóát az erőszakú szkíta uralkodónők archetípusával, a Hérodotos által bemutatott (Hdt. I.204–216) masszagéta Tomyriszel. Bóá élete annak fényében is érdekes, hogy a *De Administrando Imperio* híres szöveghelye (DAI XXXVIII) szerint a hétmagyar törzsszövetségnek is tagjai voltak szabir néptörzsedékek, „rendíthetetlen szavárdok” (σάβαρτοι ἄσφαλοι).

1 Készült a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, OTKA PD_21 137992 (*Marcellinus comes és a sztyeppe nomádjai. Hadtörténet [375–568 AD]*) kutatási program keretében. A projekt Marcellinus *comes Krónikájának* a fordítására és kommentálására, illetve a Keletrómai (Bizánci) Birodalom és az ótörök nyelvű sztyeppei népek 375 és 568 közötti katonai összecsapásainak a feldolgozására vállalkozik.

KULCSSZAVAK: Bóa *regissa*, Bóaréx, VI. század, szabir hunok, római–perzsa háborúk, Iustinianos császár (Kr. u. 527–565), I. Kawád szászánida perzsa nagykirály (Kr. u. 488–531), Tomyris, *sabartoi asphaloi*

Márk Súlyom

Boa *regissa*, the steadfast *khatun* of the Sabir Huns

ABSTRACT: The only Late Antique *khatun* (female *khagan*) known by name was the Sabir Hun Boa (Βωα). The historical events related to her life can be reconstructed from only four medieval Greek sources. The *World Chronicle* of John Malalas (*Chronographia* XVIII.13) from around 565, the *Chronicle* of Bishop John of Nikiu (*Chronica* 90.61–65) from around 690, the *World Chronicle* of Theophanes the Confessor (*Chronographia* AM 6020) from the early 9th century, and the *Compendium Historiarum* of George Kedrenos (Cedr. I.644) from the late 11th century all report on the struggles of the widowed *khatun*, who lived in the 520s and was allied with the Eastern Roman (Byzantine) Empire against the Hunnic auxiliaries of the Sassanid Persians. In the first part of my work – after a brief overview of the history of the Sabir people – I discuss the known events of the life of the Sabir Hun *khatun*, then I compare Boa with the archetype of the strong-willed Scythian rulers, the Massagetae Tomyris presented by Herodotus (Hdt. I.204–216). Boa's life is also interesting because, according to the famous passage in *De Administrando Imperio* (DAI XXXVIII), the seven Hungarian tribal confederation also included Sabir fragments, „steadfast Savards” (σάβαρτοι ἄσφαλοι).

KEYWORDS: Boa *regissa*, Boarex, 6th century, Sabir Huns, Roman–Persian wars, Emperor Iustinian (527–565 AD), King of Kings Kawad I (488–531 AD), Tomyris, *sabartoi asphaloi*

A szabir hun nép története

A szabir (*sabir, savir*)² törzsszövetség a Kr. u. VI. században játszott kiemelkedő szerepet Kelet-Európa történelmében, de Bíborbanszületett Konstantin keletrómai (bizánci) császár *De Administrando Imperio* című munkájának híres szöveghelye alapján feltételezhető, hogy egyes szabir töredékek – immáron a hétmagyar törzsszövetség kötelékében – egészen a IX. századig megőrizték identitásukat.³ De kik is voltak a szabirok? Korábban a történészek a Hérodotos

2 Németh Gyula szerint az ótörök nyelvből levezethető szabir elnevezés „útról letérő, eltévedő, tévelygő, bolyongó” jelentésű. Németh 1930, 189. Golden is említi Németh hipotézisét: Golden 1992, 104.

3 DAI XXXVIII. „Ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικήσιν ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅστις βοεβόδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας προσηγορεύετο, τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ’ αὐτόν, βοεβόδος ἐκαλεῖτο. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ, τῷ προρρηθέντι Λεβεδίᾳ, ποταμός ἐστιν ῥέων Χιδμάς, ὁ καὶ Χιγγιλοὺς ἐπονομαζόμενος. Οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοι ἀσφαλοὶ ἕκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο. Καὶ οἱ μὲν Τούρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἑπτὰ, ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἴδιον, εἶτε ἀλλότριον ποτε οὐκ ἐκτήσαντο, ἀλλ’ ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοεβόδοι τινες, ὧν πρῶτος βοεβόδος ἦν ὁ προρρηθεὶς Λεβεδίας.” / „A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levédiának neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívtak. Ezen a helyen, az imént említett Levédiában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloinak neveztek. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.” (Moravcsik Gyula ford.)

A *sabartoi asphaloi* görög kifejezést általában *rendíthetetlen szavárdoknak*, azaz *rendíthetetlen szabiroknak* fordítja a történettudomány, akadnak azonban ellenvetések is a fordítás helyességével kapcsolatban. A szavarti–szabir megfeleltetés mellett foglalt állást többek között Czeglédy Károly, Hölbling Tamás, Kristó Gyula és Moravcsik Gyula, míg az azonosítás ellen érvelt Benkő Loránd, Harmatta János, Moór Elemér és Róna-Tas András. A kérdés bonyolultságát jól jelzi, hogy Németh Gyula turkológus professzor *A honfoglaló magyarság kialakulása* című könyvének első kiadásában még a szabarti–szabir megfeleltetés mellett, második kiadásában azonban már ellene fogalmazott meg állításokat (Németh 1930, 183., illetve Németh 1991, 131.). A problémának rendkívül kiterjedt szakirodalma van, további információkért a teljesség igénye nélkül lásd Benkő 2009; Bollók–B. Szabó 2017, 347–377; B. Szabó–Bollók 2018, 479–542; Czeglédy 1959, 373–385; Harmatta 1997, 129; Hölbling 2010, 143–150; Juhász 2020, 21; Kerényi 2019a, 77–100; Kerényi 2019b, 20–35; Kristó 1980, 100–115; Kristó 1996, 46; Moór 1971, 961–965; Moravcsik 1984, 43; Pritsak 1976, 17–30;

által említett *saspeir* (σάσπειρες) népet,⁴ a Klaudios Ptolemaios-féle *sauaroit* (σαυαροι),⁵ illetve az Ammianus Marcellinus történeti munkájában feltűnő *sapir*⁶ törzset is összefüggésbe hozták a szabirokkal, az azonosításokat azonban a modern kutatók már elvetik, mivel a korai forrásokban mindhárom említett törzsszövetség a Kaukázus térségében vagy a hegységtől északra tűnik fel,⁷ Priskos *rhétór* egyik szöveghelye szerint azonban, amely a szabirok legkorábbi, kétségtelenül hiteles említésének tekinthető, a törzsszövetség 463 körül nem a Kaukázus térségéből, hanem Belső-Ázsiából úzi Európába a különböző *ogur* klánokat, tehát a *saragurokat*, az *urogokat*, illetve az *onogurokat*.⁸

A szabirok eredetéről, származásáról, nyelvéről számtalan különféle hipotézist állítottak már fel a kutatók, a legtöbb történész és nyelvész azonban általában a bizonytalanságot hangsúlyozza munkájában a kérdéssel kapcsolatban.⁹ Artamonov Nyugat-Szibéria ugor nyelvű populációjával hozza kapcsolatba

Róna-Tas 1997, 221–223 és 242; Szádeczky-Kardoss 1977, 277–282; Szöllősy 2000, 75–82; Toru 2019, 436–455; Uhrman 2010, 52–75; Uhrman 2011, 41–75; Ungváry 1999, 5–11; Vékony 2002, 182; Zimonyi 2014, 108–109.

4 Hdt. I.104. (Kr. e. V. század) „A Maietisz-mocsártól a Phaszisz folyóig és Kolkhiszig egy jó gyalogló harminc nap alatt érhet el. Kolkhisztól a médekhez már nem nehéz eljutni, mert csak egyetlen nép – a szaszpeirok – lakik közöttük, s őket elhagyván máris Médiába érkezünk.” (Muraközi Gyula ford.).

5 Ptol. III.5.10. (Kr. u. II. század).

6 Amm. XXII.8. (Kr. u. IV. század). „Ettől fogva az egész tengerpart, a Halys folyótól kezdve, töretlen egyenes vonalban húzódik, s egy nyíl húrjához hasonlítható, amely az íj két végéhez van erősítve. E vidékek szomszédságában élnek a dahák, a legvitézesebbek valamennyi harcias nép közül, továbbá a chalybusok, akik először bányászták és dolgozták föl a vasat. A távolabbi vidékeken laknak a byzarok, sapirok, mossynoecusok, macronok és philyreok. Ezekkel a népekkel alig-alig vannak kapcsolataink, ezért nemigen ismerjük őket.” (Szepes Gyula ford.).

7 Czeglédy 1959, 381. A legtovább a Ptolemaios térképén említett törzsszövetség szabirokkal való azonosítása tartotta magát a tudományban, az azonosítást például a híres magyar származású sztyeppekutató, Sinor Dénes is elfogadta (Sinor 1948, 21.).

8 Prisk. exc. 30. „A saragurok, urogok és az onogurok ugyanebben az időben menesztettek követséget a keletrómaiakhoz. Ezek a népek elhagyták lakóhelyüket, amikor a sabirok megtámadták őket, akiket viszont az avarok üldöztek el. Azonban az avarok is földönfutóvá lettek a tengerparton lakó népek miatt.” (Kató Péter és Lindner Gyula ford.) – Az avarok 463 körül bizonyosan Belső-Ázsiában éltek.

9 Golden 1992, 104–105. („Sabir origins and ethno-linguistic affiliations, as we have seen, are uncertain.”) Golden 2013, 51. („The early history of the Sabirs remains problematic.”) Vásáry 2003, 131. („A szavirokról semmi közelebbit nem tudunk, valahonnan keletről, talán az Ili folyó és Dzsungária vidékéről érkezettek.”)

őket,¹⁰ Szemerényi Oszvald és Moór Elemér iráni eredetűnek tartja a nevüket,¹¹ míg Omeljan Pritsak hipotézise szerint azokkal a protomongol nyelvű hsian-bei (鮮卑) csoportokkal azonosítható a törzsszövetség, amelyek a IV. század folyamán a vezérklánuk, a Mu-jung/Murong (慕容) törzs vezetésével, a mai Mongólia területéről vándoroltak nyugatra, az Irtis folyó vidékére. Pritsak publikációjában a Mu-jung/Murong elnevezést a magyar népnévvel is kapcsolatba hozta, elképzelése azonban csak kevés követőre talált, többnyire elutasították a történések.¹² A legtöbb kutató ótörök (köztörök) nyelvű törzsszövetségnek tartja a szabirokat, az állítást pedig általában az ismert szabir vezetők törökös hangzású neveivel támasztják alá.¹³ Egyes nyelvészek szerint a törzsszövetség önnevezése párhuzamba állítható Szibéria nevével is,¹⁴ amennyiben pedig elfogadjuk ezt a hipotézist, akkor az eredetileg feltételezhetően vegyes összetételű, ám később eltörökösödött szabir nép etnogenezisét Közép-Ázsia és Dél-Szibéria, azaz a sztyeppeövezet és a tajga határvidékére kell lokalizálnunk, oda, ahol finnugor, ótörök, illetve iráni nyelvű törzsek is éltek a IV–V. században. Mivel a késő ókori, illetve a középkori görög-római források számos esetben szabir hunoknak vagy külső hunoknak nevezik a törzsszövetséget,¹⁵ véleményem szerint felvethető, hogy a hunok Európába vándorlása, tehát 375 után a kazah sztyepén maradt khionita (fehér) hunok egyes töredékei talán ugyancsak beolvadtak a szabir törzsszövetségbe, így ezt a vegyes összetételű, valószínűleg finn-

10 Artamonov 1962, 65.

11 Czeglédy 1959, 383; Männen-Helfen 1973, 440.

12 Pritsak 1976, 28–30. (A hsian-bei–szabir feltételezett azonosságot ugyanakkor például Hyun Jin Kim is említi munkájában: Kim 2016, 132.)

13 Czeglédy 1959, 383; Golden 2013, 55; Németh 1930, 190–192.

14 Golden 1990, 259; Harmatta 1992, 257–258 és 266; Németh 1930, 183–186; Németh 1991, 149–150; Patkanoff 1900, 258–277; Sinor 1990, 200.

15 Időrendben haladva: Marcellinus *Chron.* AD 515.5. „hunok”; Procop. *De bell.* I.15. „hunok is voltak velük, a szabirnak nevezett fajtából”; Iord. *Get.* 37. „Ezekről távolabb, a Pontus tenger felett terül el a bulgares lakóhelye, akiket a mi vétségeink tettek igen ismertté. Itt hajtott ki két helyen, mintegy a legbátrabb nemzetnek, a hunoknak a terebélyes törzsfája, a népek veszedelme. Ugyanis az egyiket altziagirusoknak, a másikat savirusoknak hívják.” (Kiss Magdolna ford.); Mal. *Chron.* XVIII.13. „szabeir hunok”; Agath. *Hist.* IV.13.7. „szabir hunok”; Theoph. Sim. VII.8.3. „A barszélt, az onogur, a szabir és ezeken kívül néhány más hun nép [...]” (Olajos Teréz ford.); Ióan. Nik. 90.61. „külső hunok”; Theoph. *Chron.* AM 6020. „szabér hunok”; Cedr. I.644. „a hunok szabérnak nevezett nemzetségéből”.

ugor, iráni, ótörök és talán protomongol nyelvű csoportokat is magába olvasztó sztyepei formációt – a legtöbb kutató megállapításával ellentétben¹⁶ – jogosan nevezik hunnak a korabeli források.

A szabirok Priskos *rhétór* idejében, 463 körül úzik nyugatra a különböző ogur törzseket, ők maguk azonban csak 503/506 körül tűnnek fel először a Volga folyó vidékénél, Európában.¹⁷ A VI. század első felében a szabir törzsszövetség, amely tehát a Kaszpi-tenger északnyugati partvidékének füves sztyeppevidékét lakta, a térség legerősebb katonai nagyhatalmának számított.¹⁸ A korabeli források alapján a szabir uralkodók százezer embernek¹⁹ parancsoltak, és húszezer fős sereget²⁰ voltak képesek kiállítani, sőt Prokopios szerint ostromszerkezetek készítésében, hadmérnöki ismeretekben is meglepően jártasnak bizonyultak, a lazikai háborúban, Petra erődjének az ostrománál kifejlesztettek ugyanis egy újfajta faltörő kost.²¹ A VI. század római–perzsa konfliktusaiban, az ibér hábo-

16 Többek között Sinor Dénes és Hyun Jin Kim is megkülönbözteti a szabirot a hunoktól, tehát mindkét kutató csupán archaizálásnak tartja a görög–római források visszatérő „szabir hun” elnevezését. Kim a szabirot inkább hsianbeieknek, az ázsiai hunok (hsziungnuk) legnagyobb ellenfeleinek véli, ugyanakkor elismeri, hogy nagyon szoros volt a VI. században a szabir–hun kapcsolat, mivel a pontusi hunokat és a kaukázusi hunokat a szabirok területei választották csak el ekkoriban egymástól, azaz a szabirok európai megjelenésük után kétoldali hun szomszédságban éltek. (Sinor 1990, 200; Kim 2016, 132, 136, 138, „erroneously called Huns” és 159.) A IV–V. századi szabir–khionita (fehér) hun kapcsolatokról nincsenek forrásaink, ugyanakkor a két törzsszövetség a földrajzi szerzők adatai alapján ugyancsak szomszédos volt egymással.

17 Zimonyi az 503. évi benyomulás mellett foglal állást. (Zimonyi 2014, 20.) Golden és Kim ezzel szemben 506 körülre datálja a szabirok megjelenését a Volga deltájának környékén (Golden 2013, 51; Kim 2016, 136.).

18 Az első Kaukázuson keresztül vezetett nagyszabású szabir támadás Theophanés Confessor történeti munkája szerint 515/516-ban érte Armeniát, illetve a Keletrómai (Bizánci) Birodalmat. (Theoph. Conf. *Chron.* AM 6008)

19 Mal. *Chron.* XVIII.13; Theoph. Conf. *Chron.* AM 6020; Cedr. I.644.

20 A húszezer katonának parancsnokló hun vezetőt, a római–perzsa háborúk során kétkulacsos politikát folytató Zilgibist/Zilgbit, akit I. Kawád szászánida perzsa nagykirály 522-ben kivégeztetett, hol kaukázusi hun (München-Helfen 1973, 422 és 442; PLRE Vol. II., 1203–1204.), hol pedig szabir hun (Mango–Scott 1997, 255.) uralkodónak tartja a szakirodalom (Mal. *Chron.* XVII.10; Ióan. Nikiu 90.42–45; *Chron. Pasch.* AD 522; Theoph. Conf. *Chron.* AM 6013.). A szabir uralkodónő, Bóa regissa 527/528-ban le tudott győzni csapataival egy ugyancsak húszezer fős ellenséges sereget (Mal. *Chron.* XVIII.13; Ióan. Nikiu 90.61–65; Theoph. Conf. *Chron.* AM 6020; Cedr. I.644.).

21 Procop. *De bell.* VIII.11.28–34.

rúban (526–532),²² a lazikai háborúban (540–561),²³ illetve II. Iustinos, II. Tiberios és Maurikios császárok perzsaellenes harcaiban (572–591)²⁴ a szabirok is részt vettek mind a római, mind a szászánida perzsa oldalon harcolva, habár általában inkább a rómaiak mellett, a császárok szövetségeseiként tűnnek fel az összecsapásokat megörökítő görög-római forrásokban. A kelet-európai sztyeppevidék szabir hegemoniájának 558/559-ben a nyugat felé nyomuló avarok vetnek véget,²⁵ majd az avar hódítás után hamarosan, 570 körül a Nyugati Türk Kaganátus fennhatósága alá kerülnek a szabir törzsek,²⁶ ugyanakkor tudjuk, hogy egyes töredékeik elmenekültek a hódítók elől, átkeltek a Kaukázus hágóin, majd beolvadtak a helyi örmény lakosságba.²⁷ 630 körül, miután nyugaton Konstantinápoly sikertelen ostromának (626) hatására az avarok, míg keleten a Tang-dinasztia kínai császáraival hadakozó türkök hatalma lehanyatlott, Kuvrat onogur-bolgár kán létrehozta a kelet-európai sztyeppevidéket egy emberöltőn keresztül uraló államát, Magna Bulgariát, amelynek valószínűleg a szabir törzsek is a részét képezték.²⁸ Az onogur-bolgár uralkodó halála után, 665 körül a Kaukázustól északra elterülő térségben megszületik a Kazár Kaganátus, az új kelet-európai nagyhatalom törzsei között pedig ott találjuk a szabiroke is,²⁹ sőt

22 Solyom 2021, 170–179. (Az ibér háború fontosabb forrásai időrendben: Marcellinus *Chron.* AD 529, AD 533; Procop. *De bell.* I.11–23; Iord. *Rom.* 364, 366; Mal. *Chron.* XVII.9–10, 20. XVIII.4–5, 10, 13, 16, 26, 30, 32, 34, 36, 44, 50, 53–54, 56, 58, 60–61, 65–66, 68–70, 72, 76; Ps.-Zach. *Chron.* VIII.5–6, IX.1–8; Evagr. *Hist. Eccl.* IV.12–13; *Chron. Pasch.* AD 528; Ióan. Nikiu 90.42, 90.52–65, 90.79–80, 92.19–20; Phot. *Bibl.* 23a–24a; Theoph. Conf. *Chron.* AM 6013, AM 6015, AM 6016, AM 6020, AM 6021, AM 6022, AM 6023; al-Tabarī *Tarikh* 883–888, 890; Zón. XIV.5; Mich. Syr. *Chron.* 92, 96–97.)

23 Solyom 2021, 180–190.

24 Solyom 2021, 191–203.

25 Pohl 2018, xiii. és 21–25. (Walter Pohl az 559. évet említi.); Zimonyi 2014, 146. (Zimonyi István az 558. évet említi.)

26 Golden 1992, 128; Pohl 2018, xiv; Zimonyi 2014, 146.

27 A *sevordik* néptöredékről van szó (Harmatta 1997, 128–129; Zimonyi 2014, 109.). Nevük 854 óta szerepel az örmény forrásokban (Kerényi 2019a, 80.).

28 Egyes szabir töredékek Magna Bulgaria bukása (665 körül) után a bolgár törzsek kötelékében északra húzódtak, és részt vettek a volgai Bolgárország megszervezésében is. Az egyik fontos volgai bolgár település neve Suwar, ami a szabiroke nevével mutat kapcsolatot, de a csuvas nép elnevezését is egyes kutatók Suwar városának, illetve a szabirokeknak a nevéből vezetik le etimológiailag (Golden 1992, 253–258, 396–397; Zimonyi 1990, 42–45.).

29 Golden 1992, 233–244. „In attempting to reconstruct Khazar origins, it seems most likely

egy arab történetíró, al-Mas‘ūdī gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz a kazár és a szabir nép közé, amikor azt állítja, hogy a kaganátus vezető törzsszövetségének török neve a szabir, míg perzsa/arab neve a kazár.³⁰ A szabirok tehát a VII. és a X. század között a Kazár Kaganátus egyik vezető etnikumát jelentették, s a IX. században ott találjuk egyes töredékeiket a hétmagyar kötelékében is. Elképzelhető, hogy a három kabar törzsszel együtt csatlakoztak a hétmagyarhoz.

Bóa regissa

A szabir történelem egyik legjelentősebb alakja egy asszony, Bóa *regissa*³¹ volt, aki valamikor a VI. század első felében, a szabir aranykor (503/506–558/559) idején uralkodott népe felett. Az uralkodónő életének eseményeit mindössze négy középkori görög nyelvű forrás alapján lehet rekonstruálni, amelyek időrendben a következők:

- Ióannés Malalas: *Χρονογραφία* / *Chronographia* XVIII.13. [565 körül íródott]
- Ióannés Nikiu: *Χρονικά* / *Chronica* 90.61–65. [690 körül íródott]
- Theophanés Confessor: *Χρονογραφία* / *Chronographia* AM 6020 [815 körül íródott]
- Kedrénos: *Σύνοψη Ἱστοριῶν* / *Compendium Historiarum* I.644. [1060 körül íródott].

Bóa és szabirjai az 526 és 532 között megvívott római–perzsa ibér (vagy hiberiai) háború kapcsán kerültek a görög–római történetírók figyelmének

that with the Türk conquest of the region, the previously dominant Sabir union was reorganized and the Khazars emerged at their head.”

30 Zimonyi 2014, 146. „Törökül sabirnak, perzsául hazaránnak nevezik őket. Ők a letelepült törökök egyik fajtája, nevük arab alakja al-hazar.” (Zimonyi István ford.)

31 PLRE Vol. III., 234. (Βόα).

középpontjába. Mielőtt Bóá életének egyes eseményeit a források alapján áttekintenénk, röviden szólni kell magáról a háborús konfliktusról is, hiszen a történetírók csak a római–perzsa összecsapásokkal összefüggésben írnak a sztyeppei uralkodóasszony tetteiről, tehát az ominózus háború okainak, alakulásának és végkimenetelének az ismerete nélkül a szabir fejedelemszónya élete is csak kevésbé áttekinthető.³²

I. Tzath lazikai uralkodó 522-ben a római császártól kapott koronát, megkeresztelkedett, feleségül vett egy előkelő római asszonyt, s kiűzte országából a zoroasztriánus mágusokat, amely incidens komoly feszültséget eredményezett a keletrómai és a szászánida perzsa udvar között.³³ A két szembenálló birodalom egy hun vezetőt, Zilgibist/Zilgbit³⁴ is bevont a készülődő fegyveres konfliktusba, aki azonban előbb a római, majd a perzsa szövetséget árulta el, így aztán kétkulacsos politikája miatt I. Kawád nagykirály kivégeztette. Zilgibisszel/Zilgbivel kapcsolatban érdekesség, hogy Malalas és a *Chronicon Paschale* szerint húszezer katonának parancsnokolt,³⁵ épp ugyanannyi embernek, mint öt-hat évvel később Bóá regissa hun ellenségei, Glóm és Styrax. A római–perzsa ellenségeskedés 526-ban a szomszédos Ibéria (Hiberia) kaukázusi klienskirályságára is áttért, ahol a keresztény vallású Gurganés király szembeszegült a szászánida nagykirállyal és Konstantinápolyban perzsaelenes szövetséget kötött. Kitört a háború a két birodalom között, a perzsák pedig Boés vezér vezetésével elfoglalták Ibériát, ahonnan Gurganés I. Tzath lazikai udvarába menekült. A perzsák 527/528-ban betörték Lazikába is, ahol a kezdeti sikerek után azonban döntő vereséget szenvedtek Petros *magister militum* keletrómai csapataitól, és kénytelenek voltak kivonulni a Fekete-tenger partjainál elterülő államból.³⁶

32 Az ibér háború legfontosabb történeti forrásait a 22. lábjegyzetben felsoroltam.

33 A *Chronicon Paschale* 522-re (*Chron. Pasch.* AD 522), míg Theophanés Confessor 522/523-ra (*Theoph. Conf. Chron.* AM 6015) datálja az incidenst. Lazika (Colchis) egy félfüggetlen klienskirályság volt a Fekete-tenger keleti partjainál, a Kaukázus lábánál, s korábban perzsa érdekszférába tartozott.

34 PLRE Vol. II., 1203–1204. (Ζιλγίβις/Zιλγβι) Zilgibisszel/Zilgbivel kapcsolatban lásd még a 20. lábjegyzetet.

35 Mal. *Chron.* XVII.10; *Chron. Pasch.* AD 522.

36 Három keletrómai *magister militum*ra, Belisariosra, Kerykosra és Irenaeosra is vereséget mértek a szászánida perzsa csapatok a Petrostól elszenvedett döntő vereség előtt. Malalas

A lazikai harcok idején mind a rómaiak, mind a perzsák igyekeztek mozgósítani Kaukázuson túli sztyepppei szövetségeseiket. Iustinianos császár (uralk. Kr. u. 527–565) a szabir hunok uralkodóasszonyához, Bóa *regissá*hoz, míg I. Kawád nagykirály (uralk. Kr. u. 488–531) a kaukázusi hunok törzsfőihez, Glómhoz és Styraxhoz fordult katonai segítségért. A szabir hunok és a perzsa sereget felmenteni igyekvő kaukázusi hunok összecsapásából végül a szabirok kerültek ki győztesen. Bóa ezután megerősítette szövetségét a rómaiakkal.³⁷

528 második felében, a lazikai római győzelem után a kaukázusi frontról a mezopotámiai frontra, az Eufrátesz folyó mellé helyeződött át a konfliktus. Az ibér háború e második szakaszából öt csata kiemelendő, a Thannurisnál, majd Minduosnál kivívott pyrrhosi perzsa győzelmek (528), az Antiochia közelében eldöntetlenül végződő összecsapás (528), a Dara melletti fényes római győzelem (529), illetve a Callinicumnál, nagyszombaton kivívott perzsa siker (530). A felek azonban végül nem bírtak egymással, így aztán 530-ban megindultak a béketárgyalások, majd I. Kawád nagykirály halála után, 532-ben a két birodalom „örök békét” (*pax perpetua*) kötött egymással. Visszaállt az 526 előtti *status quo*, Lazika római, Ibéria pedig perzsa érdekszférába került, kötelezték továbbá Iustinianos császárt szántáz *kentenarion*, azaz tizenegyezer *font* (3602,5 kg) arany jóvátétel megfizetésére.³⁸

Bóa *regissa*, a szabir hun uralkodónő tehát 527/528-ban, római oldalon kapcsolódott be az ibér háborúba. A pontos évszámot csupán Theophanés Confessor munkája alapján tudjuk rekonstruálni, a többi forrás, amely említi Bóa szerepét a konfliktusban, egyáltalán nem datálja az eseményt. Theophanés az alexandriai világéra, vagyis az *Anno Mundi* (AM) keltezési szisztéma szerint számította az időt, így *Chronographiájának* 6020. éve, vagyis a világ teremtése utáni 6020. esztendő a mai időszámítás szerint 527. március 19-től 528. március

Belisarios helyett – talán propagandisztikus okokból – Gildericet említi. Az 527/528. évi lazikai összecsapások kapcsán lásd Mal. *Chron.* XVIII.4; *Chron. Pasch.* AD 528 és Theoph. Conf. *Chron.* AM 6020.

37 Mal. *Chron.* XVIII.13; Ióan. Nikiu 90.61–65; Theoph. Conf. *Chron.* AM 6020; Cedr. I.644.

38 Sólyom 2021, 172–177.

18-ig tartott.³⁹ Bóá *regissa* a IX. századi világhronika szerint ebben az időintervallumban vívta tehát harcait.

A szabir uralkodónő neve eltérő az egyes forrásokban. Malalasnál és Ióannés Nikiunál a Bóá (Βωα), Theophanés Confessornál a Bóaréx (Βωαρήξ), míg Kedrénosnál a Baréx (Βαρήξ) elnevezést olvashatjuk, minden bizonnyal azonban Bóának hívták a vezetőt, hiszen egyrészt a két legkorábbi forrás is így nevezi a szabir fejedelemszöveget, másrészt a ρήξ végződésben – ahogy Sinor Dénes megállapította⁴⁰ – talán a germán *reiks* vagy a latin *rex* tisztségnév rejtezik.⁴¹ Ha Theophanés és Kedrénos romlott névhagyományát is meg akarjuk őrizni, akkor célszerű a szabir uralkodónőre latinosan Bóá *regissaként* (vagy görögösen Bóá *rhégissaként*) utalni, habár egészen bizonyos, hogy az ótörök nyelvet beszélő sztyepei fejedelemszöveg nem a királynő címet viselte. Talán *khatun* volt a tisztségének a neve.⁴²

Bóá népét Malalas „szabeir hunnak”, Ióannés Nikiu püspök „külső hunnak”, Theophanés Confessor pedig „szabér hunnak” hívja, míg Kedrénos szerint „a hunok szabérnak nevezett nemzetségéből” származott az uralkodóasszony. Habár a legtöbb modern tudós a szabirok hun nevét archaizálásnak tartja csupán,⁴³ Ióannés Nikiu „külső hun” elnevezése véleményem szerint arra utalhat, hogy a szabirok az európai megjelenésük, azaz 503/506 előtt különböző khionita (fehér) hun törzstörödelékeket is magukba olvasztottak a kazah sztyeppéken. Érdemes Hyun Jin Kim azon érvelését is megfontolni, amely szerint a Theophylaktos Simokattés⁴⁴ előtt alkotó történetírók nem ar-

39 Mango–Scott 1997, lxxiii–lxxii. és Bryer 2008, 32–33. Theophanés Confessor számítási rendszere szerint Isten Kr. e. 5494. március 19-én teremtette a világot.

40 Sinor 1948, 25–29. Habár Malalas is *rhégissának*, királynőnek titulálja Bóát (Mal. *Chron.* XVIII.13.), Mánchen-Helfen ennek ellenére sem ért egyet könyvében Sinor megállapításával (Mánchen-Helfen 1973, 414.).

41 Habár Malalas a VI. században Bóá *rhégissának* nevezi az uralkodónőt, Németh Gyula mégis Theophanés Confessor IX. századi, romlott Bóaréx névalakját próbálja értelmezni. Németh szerint a név első fele az oszmánli *boy*, azaz „parancsnok, úr, vezér” szóra, míg második fele a török *aryk*, azaz „tisztá, szép, erényes” szóra utal. E hibásnak tűnő hipotézis szerint a Bóaréx név „Erényes vezért” jelentene (Németh 1930, 190–191.).

42 A *khatun* szóval kapcsolatban lásd Clauson 1972, 602–603. (xa:tun).

43 Lásd a 16. lábjegyzetet.

44 630 körül alkotott.

chaizáltak, amikor hunnak neveztek egy törzsszövetséget.⁴⁵ Malalas 565 körül hívja a szabirokat hunoknak.

Ismerjük Bóa 527/528-ban már halott férjének a nevét is. A szabirok egykori kagánját Malalas Blachnak (Βλάχ), Ióannés Nikiu és Theophanés Confessor Balachnak (Βαλάχ), míg Kedrénos Malachnak (Μαλάχ) nevezi.⁴⁶ Az uralkodó-asszony özvegységét mind a négy forrás említi. B(a)lach/Malach neve Németh Gyula szerint az oszmánli *malak* szóból vezethető le etimológiailag, amelynek jelentése „bivalyborjú”. Az állatnevek, sőt az állatok kicsinyeinek a nevei gyakorta válnak személynevekké török nyelvterületen.⁴⁷ A Balach név egyébként mind a mai napig előfordul Közép-Ázsiában.⁴⁸ Malalas és Ióannés Nikiu említi továbbá Bóa családjával kapcsolatban, hogy az asszonynak két kislány is született elhunyt férjétől, a fiúk neveit ugyanakkor nem közlik a források.

Bóa *regissa* külső és belső tulajdonságairól két történeti munka tudósít csupán. Malalas férfiakat megszegyenítő testfelépítésűnek és rendkívül bölcsnek írja le a szabir uralkodóasszonyt, míg Ióannés Nikiu a *khatun* bölcsességét és szigorúságát magasztalja. Elképzelhető természetesen, hogy toposzokról van csupán szó, elvégre Iustinianos császár legfontosabb sztyeppe-i szövetségeséről írnak pozitívan a görög nyelvű források, tehát a történetíróknak érdekükben állt felmagasztalni a vezetőt, ám Bóa háborús sikerei, úgy gondolom, alátámasztják a krónikák által említett tulajdonságokat. Kijelenthető továbbá, hogy Bóa kiváló reálpolitikus is volt. A fejedelemasszony a szabir aranykor (503/506–558/559) idején vezette az európai sztyeppevidék legnagyobb erejű törzsszövetségét, és jó kapcsolatokat épített ki a korszak világtörténeti szempontból is legnagyobb

45 Kim 2016, 134. „This clearly indicates firstly that the Utigurs and Kutrigurs were Huns and secondly that both the Avars and the Romans regarded the contemporary Kutrigurs and Utigurs to be Huns not in an anachronistic sense, but in reality. That the Avars and Huns, both steppe peoples, are mentioned as distinct groups also shows that Menander is here not using the name Hun in a generic sense for nomad (that would only really begin with Theophylact Simocatta in the seventh century who calls both the Avars and the Turks Huns).”

46 PLRE Vol. III., 233. (Βλάχ)

47 Németh 1930, 191–192.

48 Egy 2007-ben elhunyt pakisztáni fegyveres vezető például Balach Marrinak hívtak: <https://www.hindustantimes.com/world/pakistan-rebel-group-leader-balach-marri-killed/story-OmdOKnk6xBvQ2uGwzxeTQM.html> (Utolsó letöltés: 2022.02.01.).

formátumú vezetőjével, a Római Birodalmat néhány év alatt újraegyesítő, a korabeli világ leghatalmasabb templomát (a Hagia Sophiát) felépítő, a római jogot kodifikáltató Iustinianos császárral. Iustinianos pedig, habár hatalmas uralkodó volt, az ibér háború első, Kaukázus lábainál lezajlott szakaszát (526–528) csak Bóa szabirjainak a segítségével tudta sikeresen megvívni.

	Az uralkodónő neve	Származása	Férje	Családi állapota	Tulajdonságai
Malalas	Bóa	szabeir hun	Blach	özvegy két kisfiúval	termetében és bölcsességében férfias
Ióannés Nikiu	Bóa	külső hun	Balach	özvegy két kisfiúval	bölcs, szigorú
Theophanés Confessor	Bóaréx	szabér hun	Balach	özvegy	-
Kedrénos	Baréx	a hunok szabérnak nevezett nemzetségéből	Malach	özvegy	-

1. táblázat. Bóa *regissa* személye a középkori forrásokban

Bóa 527/528. évi nagy csatájáról és a szembenálló felek erejéről mind a négy középkori forrás tudósít. Megtudjuk az uralkodóasszony népéről, hogy százezer emberből állt,⁴⁹ amelyet a *khatun* hatalmának érzékeltetése miatt emelnek ki a görög-római történetírók. Iustinianos csodás ajándékokkal állította maga mellé Bóát az ibér háborúban: Malalas ezzel kapcsolatban uralkodói öltözékeket (talán brokátokat?), ezüst edényeket és pénzt említ. Az ellenség, akikkel a szabir hun csapatok szembeszálltak, az I. Kawád szászánida perzsa nagykirállyal szövetséges kaukázusi hun uralkodók alakulatai voltak. A két kaukázusi hun sztyeppe vezető nevét többféle alakban hagyományozzák az utókorra a források: Malalas szerint Glóm és Tyrax, Ióannés Nikiu szerint Aglanos és Astera, Theophanés Confessor szerint Glónés és Styra, míg Kedrénos szerint Glóés és

49 A szám, kerektsége miatt, lehet csupán toposz is.

Styrax volt a nevük.⁵⁰ Ióannés Nikiu névváltozatai furcsák,⁵¹ a legrégebbi névalakoknak pedig – a stemmát elemezve – a Glóm és a Styrax változatok tűnnek. Tudjuk, hogy a szászánida perzsa uralkodó Lazikában harcoló csapataihoz csatlakozni igyekvő, Bóa által legyőzött kaukázusi hun sereget húszezer ember (lovásíjász) alkotta, amely adat azt is valószínűsíti, hogy az uralkodóasszony is legalább ekkora hadnak parancsnokolt. Érdekesség, hogy Ibn Rusta és Gardizī, tehát a Ğayhānī-hagyomány a IX. századi hétmagyar törzsszövetség haderejével kapcsolatban ugyancsak húszezer fős seregnagyságot hagyományoz az utókorra.⁵² Ha kombináljuk a Bóa *regissa* népéről, Glóm és Styrax seregeinek nagyságáról, illetve a hétmagyar lovasairól szóló számadatokat, akkor akár a honfoglaló magyar nép nagyságával kapcsolatban is vonhatunk le következtetéseket a forrásokból.⁵³ A húszezer lovas mindenesetre nagyon nagy seregnek számított a korszakban, Iustinianos császár hadvezére, Belisarios *magister militum per Orientem* például 533–534-ben – a keletrómai flotta legénységét leszámítva – tizennyolcezer katonával döntötte meg a Vandál Királyságot, és csatolta vissza Észak-Afrikát a Keletrómai Birodalom fennhatósága alá.⁵⁴

50 PLRE Vol. III., 538 (Γλώμ) és 1346 (Τύρανξ).

51 Ióannés Nikiunál egy „A-” előképző járul a kaukázusi hun hadvezérek neveihez. Talán egy ótörök/hun toldalék félreértése lehetett az oka az így megalkotott hibás névalakoknak.

52 Györffy 2002, 86. „A magyarok pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük húszezer lovassal vonul (lovagol) ki.” (Czeglédy Károly ford.).

53 Ha a százezer ember felett uralkodó szabir hun *khatun* ki tudott állítani egy akkora sereget, amely le tudott győzni egy húszezer fős kaukázusi hun hadat, akkor valószínűsíthetően a húszezer lovas kiállításra képes hétmagyar törzsszövetség sem állhatott százezer embernél többől. Kristó Gyula, aki Bóa történetét nem használta fel a kalkulációihoz, csak a húszezer magyar lovasról szóló adatot, ugyancsak körülbelül százezer főnyi honfoglalóval kalkulál (Kristó 2007, 73.).

54 Procop. *De bell.* III.11. és Hughes 2009, 86–87. Belisarios tízezer keletrómai gyalogosnak, ötezer keletrómai lovasnak, illetve körülbelül háromezer nem római katonának (köztük hatszáz hunnak) parancsnokolt Afrikában.

	Bóá népének nagysága	Bóá hun ellenfelei	Az ellenség seregeinek nagysága
Malalas	100 000 ember	Glóm & Tyrax	20 000 ember
Ióannés Nikiu	-	Aglanos & Astera	20 000 ember
Theophanés Confessor	100 000 ember	Glónés & Styra	20 000 ember
Kedrénos	100 000 ember	Glóés & Styra	Bóá seregével 20 mérföldnyire nyomult be perzsa területre. (szövegromlás)

2. táblázat. Bóá *regissa* háborúja a középkori forrásokban

Bóá, illetve a vereséget szenvedő kaukázusi hun uralkodók csata utáni sorsát is ismerjük. Glóm mind a négy forrás narratívája szerint életét veszítette a csata során, Styra azonban túlélte az összecsapást, s szabir fogságba esett. Malalas szerint Bóá Konstantinápolyba küldte az ellenséges uralkodót, Iustinianos pedig az Aranyszarv-öböl túlsó partján, a Szent Konón-templom közelében kegyetlenül kivégeztette. Ióannés Nikiu munkája Styra kivégzésének a módját is az utókorra hagyományozza, eszerint a bukott sztyeppei vezetőt felakasztották egy fára, majd holttestét felszögezték egy ágra, azaz a császár nyilvános közszemlére tette, hasonlóan ahhoz az aktushoz, amelynek keretében 468/469-ben Attila középső fiának, Dengiziknek a levágott fejét karóra tűzve körbehordozták Konstantinápoly utcáin, majd a Xylokerkos-kapunál helyezték el.⁵⁵ Theophanés Confessor és Kedrénos tudósítása szerint Bóá *regissa* a győzelme után megőrizte a békét, és megerősítette a szövetségi kapcsolatot Iustinianos császárral.

⁵⁵ Chron. Pasch. AD 468; Marcell. Chron. 469.

	A hun ellenfelek sorsa	Bóá további sorsa
Malalas	Glóm elesik a csatában, Tyrax fogságba esik és Konstantinápolyban kivégzik.	-
Ióannés Nikiu	Aglanos elesik a csatában, Astera fogságba esik és Konstantinápolyban felakasztják egy fára.	-
Theophanés Confessor	Glónés elesik a csatában, Styrax fogságba esik és Konstantinápolyba küldik.	Iustinianos császár szövetségese marad, béke a rómaiakkal.
Kedrénos	Glóés elesik a csatában, Styrax fogságba esik és Konstantinápolyba küldik.	Megerősíti a szövetséget és a békét a rómaiakkal.

3. táblázat. A szabir hun – kaukázusi hun háború utáni események

A szabir hun uralkodónő életének későbbi történeteiről egyetlen forrás sem áll rendelkezésünkre, nem tudjuk tehát, hogy a *khatun* meddig uralkodott, és mikor halt meg. 531/532-ben Malalas szerint szabir hunok dúlták fel Kilikia térségét,⁵⁶ ez az esemény azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy Bóá ekkor már halott, és a szabirok a fejedelemszony halála miatt változtattak a Iustinianoszhoz fűződő baráti politikájukon. Elképzelhető, hogy a krónika tudósításában szakadár szabir portyázókról van csupán szó. 532 után sem Malalas, sem a *Chronicon Paschale*, sem Theophanés Confessor nem említi a szabir hunokat, feltűnnek azonban Prokopios és Agathias történeti munkáiban a keletrómai-perzsa lazikai háborúval (540–561) összefüggésben. Prokopiosnál az 540-es években szabirok harcolnak római szövetségben a szászánida perzsák ellen,⁵⁷ míg Agathias az 550-es évek háborús eseményeivel kapcsolatban említi őket, amikor kiemel egy keletrómai hadseregben szolgáló kétezer fős szabir nehégyalogos (!) alakulatot, sőt az alakulat három vezetőjét (Balmach, Kutilzis, Illiger) is megnevezi.⁵⁸ Balmach és Bóá férje, Balach nevei között szemmel láthatóan nagy az alaktani hasonlóság. Agathias művéből azt is megtudjuk azonban, hogy a szabirok ekkortájt már a keletrómai és a szászánida perzsa hadseregben is szolgáltak,⁵⁹ amely adat talán utalhat Bóá 550 előtti halálára.

56 Mal. *Chron.* XVIII.70.

57 Procop. *De bell.* I.29–30.

58 Agath. *Hist.* III.17.5.

59 Agath. *Hist.* IV.13.7.

Bóá és Tomyris történetének összehasonlítása

A Kr. e. V. században élt masszagéta Tomyris az erőskezű sztyeppei uralkodónők archetípusa. Az asszony életéről és a perzsa nagykirály, Kyros (uralk. Kr. e. 559–530) ellen sikerrel meghívott háborújáról Hérodotos munkája számol be.⁶⁰ Meg kell vizsgálnunk, hogy Bóá középkori források által elbeszélte történetére hatottak-e a történetírás atyjának Tomyrisszel kapcsolatos sorai, az *imitatio Herodoti* ugyanis létező módszertani jelenség volt az ókori és a középkori historiográfiában.⁶¹ Hérodotos imitációja nyomán terjedt el például az az általános történetírói gyakorlat is a görög-római-bizánci auktorok körében, amely minden sztyeppei eredetű, keletről érkező nomád vagy félnomád lovas népet, akár iráni, akár ótörök, akár ugor nyelvet beszélt, szkítának nevez.⁶²

Vizsgáljuk meg először a hasonlóságokat a két uralkodóasszony története között!

1. Az *Anno Domini* datálási szisztémát, tehát a Jézus Krisztus születésétől történő időszámítást 525-ben Dionysios Exiguus dolgozta ki.⁶³ A római apát időszámítási rendszere ugyan csak a VIII. században, Beda Venerabilis nagy hatású krónikakompozícióján keresztül terjedt el a középkori historiográfiában,⁶⁴ de nem elképzelhetetlen, hogy már a VI. századi történetírók is ismerték a szisztémát, még ha másképp is datálták az eseményeket munkáikban. 565 körül Malalas is tudhatott Dionysios Exiguus újításáról, amikor megírta világkrónikáját, így talán tisztában volt azzal a ténnyel is, hogy Tomyris és Bóá időben ugyanolyan távolságra élt Jézus

60 Hdt. I.204–216.

61 Hornblower 2006, 306–318.

62 West 2002, 439. „Ordinary Greek (and later Latin) usage could designate as Scythian any northern barbarian from the general area of the Eurasian steppe, the virtually treeless corridor of drought-resistant perennial grassland extending from the Danube to Manchuria.”

63 Hahn 1983, 104.

64 Hahn 1983, 105.

Krisztus korától.⁶⁵ Tomyris perzsák elleni háborúja Kr. e. 530-ban zajlott, míg Bóá *regissa* Kr. u. 527/528-ban győzte le kaukázusi hun ellenfeleit. E két kronológiai adat természetesen csak véletlenül esik oly közel egymáshoz, viszont a jelenség ráirányíthatta a két hasonló háttérű sztyeppei uralkodónőre a történetírói figyelmet.

2. Mindkét fejedelemasszony özvegy a róluk szóló narratívában, ráadásul mindketten halott férjüket követik sztyeppei törzsszövetségük élén.
3. Tomyris és Bóá férfiasságát és bölcsességét egyaránt kiemelik a történetírók.
4. Mindkét asszonynak végeredményben perzsák az ellenfelei: Tomyris Kyros óperzsa nagykirály invázióját igyekszik visszaverni seregével, míg Bóá I. Kawád újperzsa nagykirály kaukázusi hun szövetségeseivel csatázik.
5. A háború oka Hérodotosz narratívájában a sztyeppét fenyegető perzsa hódítási terv, míg Malalasnál és a szabir hun *khatun*-ról író középkori történetírók munkáiban az ibériai perzsa hatalmi törekvések.
6. Tomyris és Bóá történetében egyaránt két főellenséggel találkozunk. Hérodotosznál Kyros mellett a nagykirály tanácsadója, Kroisos is a maszszagéta uralkodóasszony ellensége, míg Bóá történetében Glóm, illetve Styrax a két legyőzendő hadvezér.
7. Tomyris és Bóá egyaránt véres csatában győzi le ellenségeit, mi több, mindkét sztyeppei vezető legfőbb riválisa megalázó módon veszíti életét: a megölt Kyros fejét a maszszagéta fejedelemasszony belenyomja egy vérrel teli tömlőbe, szimbolizálva a perzsa nagykirály vérszomját, míg Styraxot felakasztják, majd felszögezik egy fára.

⁶⁵ Malalas ugyanakkor nem ír munkájában Tomyrisről, sőt Kyros halálát is teljesen másképp beszéli el, mint Hérodotosz (Mal. *Chron.* VI.12.). Bizonyos azonban, hogy Malalas ismerte Hérodotosz művét.

HASONLÓSÁGOK	Bóá	Tomyris
Élete:	Kr. u. 530 körül	Kr. e. 530 körül
Uralkodásának kezdete:	férje halála után	férje halála után
Jellemző tulajdonságai:	bölcsesség, férfiasság	bölcsesség, férfiasság
A háború oka:	Perzsa hatalmi törekvések Ibériában.	Perzsa hódítási terv a sztyeppén.
Ellenségei:	perzsa szövetséges hunok	perzsák
Főellenségei:	Ketten vannak: Glóm és StyraX	Ketten vannak: Nagy Kyros és Kroisos
Főellenségeinek sorsa:	Glóm meghal a csatában.	Nagy Kyros meghal a csatában.
	StyraXot megszégyenítik halálában.	Nagy Kyrost megszégyenítik halálában.
	(Felakasztják StyraXot egy fára.)	(Vérrel teli tömlőbe nyomják Kyros fejét.)

4. táblázat. Bóá és Tomyris történetének összehasonlítása – hasonlóságok

Tomyris és Bóá története azonban nem minden elemében egyezik meg. Tekintsük át a narratívák különbözőségeit is!

1. Tomyris egy iráni nyelvű törzsszövetség, a masszagéták vezetője, míg Bóá egy ótörök nyelvű sztyeppeli közösség, a szabir hunok *khatunja*.
2. Tomyris elhunyt férjének nem említi Hérodotos a nevét, Balach, Bóá társa viszont név szerint is feltűnik a forrásokban.
3. Tomyrisnek csak egyetlen fia ismeretes, Spargapisés, Bóának ellenben két fiáról is tudunk, habár neveiket nem említik a források.
4. Spargapisés perzsa fogságba esik, majd öngyilkosságot követ el. Bóá gyermekeiről a létezésük tényét leszámítva azonban semmit sem tudunk.

5. Hérodotosz Kyrosz nagykirály egy rendkívül ravasz személyiség, aki hátsó szándékkal tesz házassági ajánlatot Tomyrisnek. Glóm és Styrax ezzel szemben semmiféle személyiséggel nem rendelkeznek a forrásokban.
6. Tomyris és Kyrosz háborújával kapcsolatban nem ismerünk semmiféle konkrét számadatot, a történetírás atyja csupán annyit említ, hogy a masszagéták és a perzsák összecsapása volt a legkegyetlenebb csata, amit a barbárok egymás között valaha is vívtak.⁶⁶ Bóá győzelméről ellenben tudjuk, hogy húszezer ellenséges katona fölött aratta a szabir hun uralkodónő.

KÜLÖNBBSÉGEK	Bóá	Tomyris
Népe:	szabir hunok (ótörök nyelvű nép)	masszagéták (iráni nyelvű nép)
Férje neve:	Balach	-
Családja:	két fiúgyermek	egy fiúgyermek, Spargapisés
Fia(i) sorsa:	-	Perzsa fogságba kerül, ahol öngyilkos lesz.
Az ellenség ravaszága:	-	Nagy Kyrosz házassági ajánlata
Az ellenséges sereg nagysága:	20 000 ember	A legkegyetlenebb csata a barbárok között.

5. táblázat. Bóá és Tomyris történetének összehasonlítása – különbségek

A felsorolt információk alapján úgy vélem, hogy Hérodotosz Tomyris háborúját leíró narratívája tagadhatatlanul hatott azokra a középkori krónikaszerzőkre, akik megörökítették Bóá *regissa* nagy diadalát, ám látható, hogy a két fejedelemszponyról szóló szöveghagyomány mégsem minden elemében azonos, amely tény egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a szabir hun fejedelemszpony valós történelmi szereplő volt. A rá vonatkozó adatok konkrétabbak, egydibbek.

66 Hdt. I.214.

Összefoglalás

A türkök és az avarok hódító hadjáratai előtt a szabir hun törzsszövetség számított a pontusi-kaszi sztyeppevidék legütőképesebb katonai erejének, a szabir aranykor (503/506–558/559) legjelentősebb uralkodója pedig egy asszony, Bóá *regissa* volt, aki Iustinianos császár nagyra becsült szövetségeseként hozzásegítette a Keletrómai Birodalmat az ibér háború első szakaszának (526–528) sikeres megvívásához. A *khatun* legkiemelkedőbb érdeme azonban nem a kaukázusi hunok felett aratott háborús siker volt, hanem a Iustinianos császárral, a korszak leghatalmasabb uralkodójával kialakított szövetségi viszony, Bóá *regissa* reálpolitikusi vénája ugyanis egy emberöltőn át békét és prosperitást teremtett a Volga folyó torkolatánál élt százezer szabir hun embernek. Bóá ugyan nem hozott létre birodalmakat, mint VI. századi kortársai, Bumin és Baján kagánok, viszont ennek ellenére helye van a sztyeppe jeles uralkodóinak arcképcsarnokában. A szabir–keletrómai szövetség ráadásul megalapozója a VII–X. századi kazár–keletrómai szövetségnek.

Bibliográfia

Felhasznált források

Agathias: *Historiae* (Ἱστοριῶν βιβλία Ε') = Agath. *Hist.*

Frendo, Joseph D. C. (Ford.): *Agathias: The Histories*. De Gruyter, Berlin–New York, 1975. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110826944>

Ammianus Marcellinus: *Res Gestae a fine Corneli Taciti* = Amm.

Szepesy Gyula (Ford.): *Ammianus Marcellinus: Róma története*. Európa Kiadó, Budapest, 1993.

Chronicon Paschale = *Chron. Pasch.*

Whitby, Michael–Whitby, Mary (Ford.): *Chronicon Paschale 284–628 AD*. Liverpool University Press, Liverpool, 1989. DOI: <https://doi.org/10.3828/978-0-85323-096-0>

Evagrius Skolastikos: *Historia Ecclesiastica* (Εκκλησιαστική ιστορία) = Evagr. *Hist. Eccl.*

Walford, Edward (Ford.): *Evagrius: Ecclesiastical history. A History of the Church in Six Books, from A.D. 431 to A.D. 594*. Samuel Bagster and Sons, London, 1846.

Hérodotos: *Historiai* (Ἱστορίαι) = Hdt.

Muraközi Gyula (Ford.): *Hérodotosz: A görög-perzsa háború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Iordanes: *De Origine Actibusque Getarum* (*Getica*) = Iord. *Get.*

Kiss Magdolna (Ford.): *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005.

Iordanes: *De Summa Temporum vel Origine Actibusque Gentis Romanorum* (*Romana*) = Iord. *Rom.*

Horváth Szilvia (Ford.): *Iordanes: Romana. Az idők rövid összefoglalása, avagy a római nép eredete és tettei*. Rippl-Rónai Múzeum–GeniaNet, Kaposvár–Pécs, 2014.

Ióánnés Nikiu (Iohannes Niciensis): *Chronica* (Χρονικά) = Ióan. Nikiu

Charles, R. H. (Ford.): *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. Williams & Norgate, London, 1916.

- Kedrénos: *Compendium Historiarum*** (Σύνοψη Ἱστοριῶν) = Cedr.
- Bekker, Immanuel** (Ford.): *Georgius Cedrenus et Ioannis Scylitzae. Tomus Prior*. Impensis Ed. Weberi, Bonnae, 1838–1839.
- Kónstantinos Porphyrogennétos: *De Administrando Imperio* [DAI]** (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν) = DAI
- Moravcsik Gyula** (Ford.): *A birodalom kormányzásáról*. Lectum Kiadó, Szeged, 2003.
- Malalas: *Chronographia*** (Χρονογραφία) = Mal. Chron.
- Jeffreys, Elizabeth et al.** (Ford.): *The Chronicle of John Malalas*. Brill, Melbourne, 1986. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004344600>
- Marcellinus comes: *Chronica*** = Marcell. Chron.
- Croke, Brian** (Ford.): *The Chronicle of Marcellinus*. Brill, Sydney, 1995. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004344631>
- Mikhaél Syros: *Chronica*** (Χρονικά) = Mich. Syr. Chron.
- Bedrosian, Robert** (Ford.): *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. Online Edition, Long Branch, 2013. DOI: <https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians/mode/2up>; (Utolsó letöltés: 2022.01.10.)
- Phótios: *Bibliothéké*** (Βιβλιοθήκη) = Phot. Bibl.
- Mészáros Tamás** (Ford.): Phótios kivonata Prokopios történeti művéből. *Antik Tanulmányok*, 60. (2016) 2. sz. 205–219. DOI: <https://doi.org/10.1556/092.2016.60.2.5>
- Priskos: *Historia*** (Ἱστορία) = Prisk. exc.
- Szilágyi Sándor–Lindner Gyula–Kató Péter** (Ford.): *Hunok és rómaiak. Priskos rhétor összes töredéke*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2017.
- Prokopios: *De bellis*** (Υπὲρ τῶν Πολέμων Λόγοι) = Procop. De bell.
- Dewing, H. B.** (Ford.): *Procopius: History of the Wars. Books I–II*. Harvard University Press, Cambridge, 1914. DOI: https://doi.org/10.4159/DLCL.procopius-history_wars.1914
- Dewing, H. B.** (Ford.): *Procopius: History of the Wars. Books VII.36–VIII*. Harvard University Press, Cambridge, 1928.
- Pseudo-Zacharias rhétor: *Chronica*** (Χρονικά) = Ps.-Zach. Chron.

Hamilton, F. J.–Brooks, E. W. (Ford.): *The Syriac chronicle known as that of Zachariah of Mitylene*. Methuen & Co., London, 1899.

al-Ṭabarī: *Taʾriḫ al-rusul waʾl-mulūk* = *al-Ṭabarī Tarikh*

Bosworth, C. E. (Ford.): *The History of al-Ṭabarī. Volume V. The Sasanids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*. State University of New York Press, Albany, 1999.

Theophanés: *Chronographia* (Χρονογραφία) = Theoph. Conf. Chron.

Mango, Cyril–Scott, Roger (Ford.): *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Clarendon Press, Oxford, 1997.

Theophylaktos Simokattés: *Historiae* (Οἰκουμένη ἱστορία) = Theoph. Sim.

Olajos Teréz (Ford.): *Theophylaktosz Szimokattész: Világtörténelem*. Balassi Kiadó, Budapest, 2012.

Zónaras: *Epitome Historiarum* (Επιτομή Ἱστοριῶν) = Zón.

Migne, Jacques Paul (Ford.): *Joannis Zonarae: Opera Omnia*. Apud J. P. Migne, Paris, 1864.

Hivatkozott irodalom

Artamonov 1962. Artamonov, Mikhail Illarionovich: *Istorija Xazar*. Ermitazh, Leningrad, 1962.

Benkő 2009. Benkő Loránd: *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetiség történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.

Bollók–B. Szabó 2017. Bollók Ádám–B. Szabó János: Hogyan tűnt el a *De Administrando Imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar szakirodalomból? Historiográfiai esettanulmány. *Történelmi Szemle*. 59. (2017) 3. sz. 347–377.

Bryer 2008. Bryer, Anthony: Chronology and dating. In Jeffreys, Elizabeth–Haldon, John–Cormack, Robin (szerk.): *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2008. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199252466.013.0003>

B. Szabó–Bollók 2018. B. Szabó János–Bollók Ádám: A „Szavart–Türk dosz-szié”: A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok*. 152. (2018) 3. sz. 479–542.

- Clauson 1972.** Clauson, Sir Gerard: *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press, Oxford, 1972.
- Czeglédy 1959.** Czeglédy Károly: A szavárd-kérdés Thury József előtt és után. *Magyar Nyelv*. 55. (1959) 373–385.
- Golden 1990.** Golden, Peter B.: The peoples of the south Russian steppes. In Sinor, Denis (szerk.): *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. 256–284. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521243049.011>
- Golden 1992.** Golden, Peter B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1992.
- Golden 2013.** Golden, Peter B.: Some notes on the etymology of Sabir. In Sinitsyn, Alexander A.–Kholod, Maxim M. (szerk.): *Koivov Δωπον – Studies and Essays in Honour of Valery P. Nikonorov on the Occasion of His Sixtieth Birthday presented by His Friends and Colleagues*. St. Petersburg State University–Faculty of Philology, St. Petersburg, 2013. 49–55.
- Györffy 2002.** Györffy György (Összeáll.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Hahn 1983.** Hahn István: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
- Harmatta 1992.** Harmatta János: Az onogur vándorlás. *Magyar Nyelv*. 88. (1992) 3. sz. 257–272.
- Harmatta 1997.** Harmatta János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In Kovács László–Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel III*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 119–140.
- Hornblower 2006.** Hornblower, Simon: Herodotus’ influence in antiquity. In Dewald, Carolyn–Marincola, John (szerk.): *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 306–318. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL052183001X.021>
- Hölbling 2010.** Hölbling Tamás: *A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfolk.* Ad Librum Kiadó, Budapest, 2010.
- Hughes 2009.** Hughes, Ian: *Belisarius. The Last Roman General*. Westholme, Yardley, 2009.

- Juhász 2020.** Juhász Péter: *A steppe tengerétől a Kárpátok szigetére. Lehetett-e szerepe a steppei török törzsszövetségeknek a magyar népalakulásban?* Szegedi Tudományegyetem (Doktori értekezés), Budapest, 2020.
- Kerényi 2019a.** Kerényi Bálint: A szavárd magyarok eredetéről. In Borbás Benjámin–Kozák-Kígyóssy Szabolcs László (szerk.): *Magister Historiae III.* ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2019. 77–100.
- Kerényi 2019b.** Kerényi Bálint: A szavárd magyarok eredetéről II. Sabartoi-Szabir azonosítás. In Bíró Gyöngyvér (szerk.): *Móra Akadémia: szakkollégiumi tanulmánykötet.* Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégium, Szeged, 2019. 20–35.
- Kim 2016.** Kim, Hyun Jin: *The Huns.* Routledge, London and New York, 2016. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315661704>
- Kristó 1980.** Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Magvető Kiadó, Budapest, 1980.
- Kristó 1996.** Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1996.
- Kristó 2007.** Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- Mänchen-Helfen 1973.** Mänchen-Helfen, Otto J.: *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture.* University of California Press, Los Angeles and London, 1973. DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520310773>
- Mango–Scott 1997.** Mango, Cyril–Scott, Roger: *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813.* Clarendon Press, Oxford, 1997.
- Moór 1971.** Moór Elemér: A Kaukázuson túli állítólagos „szavard-magyarok” kérdéséhez. *Századok*, 105. (1971) 5. sz. 961–965.
- Moravcsik 1984.** Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Németh 1930.** Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- Németh 1991.** Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád, Budapest, 1991.

- Patkanoff 1900.** Patkanoff, S.: Über das Volk der Sabiren. *Keleti Szemle*. 1. (1900) 4. sz. 258–277.
- PLRE Vol. II.:** Martindale, J. R.: *The Prosopography of the later Roman Empire, Volume 2. A.D. 395–527*. Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
- PLRE Vol. III.:** Martindale, J. R.: *The Prosopography of the later Roman Empire, Volume 3. A.D. 527–641*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Pohl 2018.** Pohl, Walter: *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press, Ithaca and London, 2018. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501729409>
- Pritsak 1976.** Pritsak, Omeljan: From the Sabirs to the Hungarians. In Káldy-Nagy Gyula (szerk.): *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*. Eötvös Loránd University, Budapest, 1976. 17–30.
- Róna-Tas 1997.** Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Sinor 1948.** Sinor, Denis: Autour d’une migration de peuples au Ve siècle. *Journal Asiatique*. 235. (1948) 1–78.
- Sinor 1990.** Sinor, Denis: The Hun period. In Sinor, Denis (szerk.): *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. 177–205. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521243049.008>
- Sólyom 2021.** Sólyom Márk: *A római-perzsa háborúk (Kr. e. 92. – Kr. u. 628.). A római-párthus és a római-szászánida diplomáciai konfliktusok és fegyveres összecsapások rövid története*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2021.
- Szádeczky-Kardoss 1977.** Szádeczky-Kardoss Samu: Adalék a szavárd magyarság problematikájához. In Bartha Antal–Czeplédy Károly–Róna-Tas András (szerk.): *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Szóllősy 2000.** Szóllősy Kálmán: „Sabartoi asphaloi” – a magyarok vallásáról. *Turán*. 3. (2000–2001) 6. sz. 75–82.
- Toru 2019.** Toru, Senga: Néhány megjegyzés a Sabartoi asphaloi szintagma kérdéséhez. *Magyar nyelv*, 115. (2019) 4. sz. 436–455. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.4.436>

- Uhrman 2010.** Uhrman Iván: Szavirok, szavártok, magyarok I. In Dobrovits Mihály (szerk.): *A Kelet ritka nyugalma – VII. Nemzetközi Vámbéry konferencia*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2010. 52–75.
- Uhrman 2011.** Uhrman Iván: Szavirok, szavártok, magyarok II. In Dobrovits Mihály (szerk.): *A segítő kéznek ez a mesterfogása – VIII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2011. 41–75.
- Ungváry 1999.** Ungváry Jenő: Rendíthetetlen szavárdok? *Aetas*. 14. (1999) 3. sz. 5–11.
- Vásáry 2003.** Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- Vékony 2002.** Vékony Gábor: *Magyar őstörténet – Magyar honfoglalás*. Nap Kiadó, Budapest, 2002.
- West 2002.** West, Stephanie: Scythians. In Bakker, Egbert J.–de Jong, Irene J. F.–van Wees, Hans (szerk.): *Brill's Companion to Herodotus*. Brill, Leiden–Boston–Köln, 2002. 437–456. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004217584_020
- Zimonyi 1990.** Zimonyi István: *The origins of the Volga Bulgars*. Attila József University, Szeged, 1990.
- Zimonyi 2014.** Zimonyi István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2014.